

Roberta De Giorgi, STORIA DI UN'OSSESSIONE. LEV TOLSTOJ E VLADIMIR ČERTKOV, Roma: Del Vecchio Editore 2022, ss. 545.

Istnieje stereotypowe przekonanie, że o Lwie Tołstoju powiedziano już wszystko, a jedyna perspektywa, jaka otwiera się przed badaczami, to nowe interpretacje jego utworów. Tymczasem wciąż jeszcze nie powstała jego *stricte* naukowa biografia¹. Najmniej zbadane pozostaje życie Tołstoja po „przewrocie duchowym”, w tym – jego relacja z Władimirem Czertkowem (1854-1936). Ten ostatni wszedł do historii jako najgorliwszy propagator nauk Tołstoja, jego redaktor, wydawca, tłumacz i przyjaciel, a zarazem jako postać odpowiedzialna za zerwanie pisarza z twórczością literacką i jego konflikty z żoną.

Najnowsza monografia Roberty De Giorgi, slawistki z Uniwersytetu w Udine, jest próbą zapalenia tej luki. Na podstawie materiałów z archiwów rosyjskich i brytyjskich Autorka przedstawia „historię pewnej obsesji” (tak w tłumaczeniu na polski brzmi tytuł książki) – obsesyjnego wręcz zainteresowania Czertkowa Tołstojem i jego poglądami, podsycanego, „karmionego”, jak pisze De Giorgi², przez samego pisarza. Nie zgadzając się z opiniami o wyłącznie negatywnej roli Czertkowa w biografii Tołstoja, Autorka chce ukazać złożoność ich trwającej niemal trzydzieści lat relacji. Jednostronnemu, zmitologizowanemu obrazowi Czertkowa, jaki w ocenie Autorki przynoszą istniejące opracowania (Michaiła Muratowa, Alexandra Fodora, Gieorgija Oriechanowa i Aleksandry Popoff), chce ona przeciwstawić portret żywy, wielowymiarowy. W nie mniejszym stopniu interesuje De Giorgi znaczenie relacji z Czertkowem dla samego Tołstoja. Tak sformułowane cele sprawiają, że książka oscyluje między biografią Czertkowa i monograficznym opracowaniem tzw. późnego etapu życia Tołstoja.

¹ Opracowane przez Nikołaja Gusiewa i Lidię Opulską materiały doprowadzone są do 1899 r. Zob. Н.Н. Гусев, *Лев Николаевич Толстой*, т. 1: *Материалы к биографии с 1828 по 1855 год*, Москва 1954; т. 2: *Материалы к биографии с 1855 по 1869 год*, Москва 1957; т. 3: *Материалы к биографии с 1870 по 1881 год*, Москва 1963; т. 4: *Материалы к биографии с 1881 по 1885 год*, Москва 1970; Л.Д. Опульская, *Лев Николаевич Толстой. Материалы к биографии с 1886 по 1892 год*, Москва 1979; Eadem, *Лев Николаевич Толстой. Материалы к биографии с 1892 по 1899 год*, Москва 1998.

² R. De Giorgi, *Storia di un'ossessione. Lev Tolstoj e Vladimir Čertkov*, Roma 2022, p. 8. Dalej odwołania do tej książki umieszczone są w tekście głównym w nawiasie.

W dziesięciu rozdziałach drobiazgowo opowiedziana jest historia ich znajomości. Rozdział 1. pt. *Spotkanie (L'incontro)* dotyczy jej początków. Zdaniem De Giorgi, tym, co legło u podstaw wyjątkowej więzi między Tołstojem i Czertkowem, było jednakowe rozumienie życia chrześcijańskiego, do którego – co akcentuje Autorka – obaj doszli niezależnie od siebie. Ich dialog, rozpoczęty po spotkaniu w 1883 r., toczył się głównie w listach, z tego też względu niezwykle ważna dla zrozumienia wspomnianej relacji jest korespondencja (w większości dotychczas nieopublikowana).

Tytuł rozdziału 2. – *Pośrednik (L'intermediario)* – odnosi się do nazwy wydawnictwa i jednocześnie do „pośrednictwa” Czertkowa między Tołstojem i czytelnikami z ludu. De Giorgi omawia ich współpracę w czasie powstawania opowiadań ludowych, pokazując, że wbrew utrwalonym opiniom stopień ingerencji Czertkowa w teksty Tołstoja nie był jednakowy. Epizod tej nietypowej kooperacji, gdy Tołstoj świadomie realizował zamysł Czertkowa, nie wpłynął jednak na dalszą twórczość pisarza.

Jaskrawym tego przykładem jest omawiana w rozdziale 3. „*Sonata Kreutzerowska*” („*La sonata a Kreutzer*”). Autorka polemizuje z opinią Michaiła Muratowa, że idee wyrażone w utworze są wynikiem korespondencji Tołstoja z Czertkowem w 1888 r. De Giorgi zwraca uwagę, że w tym samym czasie Tołstoj miał kontakt również z sektantami, żywo interesował się szejkersami, a zwłaszcza skopcami. Co więcej, korespondencja pozwala zauważyć, że w kwestii opinii na temat pożycia małżeńskiego Czertkow i Tołstoj istotnie się różnili. Jak podkreśla Autorka, w tym przypadku listowna wymiana myśli z Czertkowem pomogła Tołstojowi sprecyzować przesłanie *Sonaty Kreutzerowskiej*.

Dążenie Czertkowa do posiadania wszystkiego, co wyszło spod pióra Tołstoja, szczególnie mocno uwidoczniło się w historii z dziennikami pisarza, omówionej w rozdziale 4. pt. *Listy, dzienniki i małe arcydzieła (Lettere, diari e piccoli capolavori)*. Koronnym argumentem Czertkowa na rzecz dostępu do prywatnych zapisków Tołstoja była chęć stworzenia „encyklopedii” jego myśli. Ich pierwsze konflikty na tym tle nie zniechęcały Czertkowa. Lektura tych tekstów miała bowiem, jak wskazuje Autorka, niebagatelny wpływ na krystalizowanie się światopoglądu Czertkowa, zwłaszcza na jego radykalny pacyfizm, który w ówczesnych realiach rosyjskich głosili dysydenci religijni.

W rozdziale 5. pt. *Świat sekciarski (L'universo settario)* De Giorgi skoncentrowała się na temacie wsparcia i pomocy, które prześladowanym „braciom w potrzebie” okazywali Tołstoj i Czertkow. Ten ostatni odważnie działał w konkretnych sprawach (np. księcia Dmitrija Chiłkowa), pisał do cara, ogłaszał za granicą teksty o prześladowaniach religijnych w Cesarstwie Rosyjskim. Konsekwencją tej działalności stało się dla Czertkowa wygnanie z kraju.

Po przymusowym wyjeździe do Wielkiej Brytanii Czertkow nie zaprzestał pomocy sektantom rosyjskim, o czym Autorka pisze w rozdziale 6. pt. „*Zmartwychwstanie i emigracja „duchoborców”*” („*Resurrezione e l'esodo dei „duchobory*”). W organizację wyjazdu duchoborców (finalnie – do Kanady) włączył się Tołstoj, przekazując na ten cel dochód z publikacji *Zmartwychwstania*. De Giorgi wskazuje, że historia z emigracją duchoborców ujawniła pewne negatywne cechy Czertkowa (brak zdrowego prag-

matyzmu, krótkowzroczność, konfliktowy charakter), które spowodowały szereg problemów z wydaniem powieści i jej przekładów.

Działalności wydawniczej Czertkowa dotyczy rozdział 7. pt. *Wzmacnianie się Czertkowa i narodziny „Free Age Press”* (*L’ascesa di Čertkov e la nascita della „Free Age Press”*). W lutym 1898 r. Czertkow został *de facto* agentem literackim Tołstoja za granicą, co zachęciło go do rozwijania domu wydawniczego Свободное слово. W krótkim czasie powstaje anglojęzyczny oddział – The Free Age Press. Dzięki temu Czertkow mógł (z powodzeniem) propagować tołstoizm i naświetlać sytuację rosyjskich sektantów. W tym okresie powstaje zamysł wydania dzieł wszystkich Tołstoja.

Kluczową kwestią staje się dla Czertkowa uzyskanie pieczy nad spuścizną pisarza, co Autorka omawia w rozdziale 8. pt. *Powrót Czertkowa i testament Tołstoja* (*Il ritorno di Čertkov e il testamento di Tolstoj*). De Giorgi podkreśla, że sprawa testamentu w największym stopniu wpłynęła na obraz Czertkowa jako „złego geniusza”, który zmanipulował starego pisarza i doprowadził na skraj szaleństwa jego żonę.

Wydarzenia z 1910 r., zwłaszcza omówiona w rozdziale 9. *Ucieczka i śmierć Tołstoja* (*Fuga e morte di Tolstoj*), sprzyjały utrwaleniu tego obrazu. Autorka opisuje, jak z postaci szerzej nieznaney stał się Czertkow bohaterem prasy – bohaterem, dodajmy, przeważnie negatywnym, obarczonym winą za ucieczkę pisarza z domu. Ta sytuacja miała jednak, według Autorki, pewne pozytywne strony – pozwalała przedstawić opinii publicznej człowieka, przez wiele lat bezgranicznie oddanego Tołstojowi i jego ideom.

W rozdziale 10. pt. *Czertkow po Tołstoju* (*Čertkov dopo Tolstoj*) De Giorgi zarysowuje ostatnie ćwierćwiecze życia Czertkowa, zaznaczając, że ten temat wymaga odrębnych badań. Najwięcej uwagi Autorka poświęciła historii wydania dzieł Tołstoja w 90 tomach pod redakcją Czertkowa³. Autorka podkreśla, że choć ostatni tom ukazał się już po śmierci głównego redaktora, bez jego poświęcenia i determinacji realizacja tego przedsięwzięcia wydawniczego nie byłaby możliwa.

Zatrzymaliśmy się na krótkim przedstawieniu poszczególnych rozdziałów, które same w sobie mogą być przedmiotem pogłębionej analizy i dyskusji. Już nawet to z konieczności skrótowe omówienie pozwala zauważyć, że De Giorgi wykonała ogromną pracę, po raz pierwszy systematycznie badając choćby obszerną korespondencję Tołstoja i Czertkowa. Bezsporną zasługą Autorki jest wprowadzenie do obiegu naukowego szeregu nieopublikowanych materiałów. Bogata wiedza kontekstowa, skrupulatność, krytyczna lektura tekstów źródłowych i opracowań pozwoliły Autorce zrewidować obiegowe opinie na temat relacji Tołstoja i Czertkowa z jednej strony oraz Czertkowa i rodziny Tołstoja z drugiej, ukazać złożoność stosunków w najbliższym otoczeniu pisarza i jednocześnie – niekwestionowane zasługi Czertkowa w propagowaniu jego myśli i dzieła. Książka De Giorgi stawia w nowym świetle oczywiście samego Czertkowa – oto przed nami osobowość bez wątplenia nietuzinkowa, kon-

³ Na marginesie warto przypomnieć, że od 2000 r. Instytut Literatury Światowej RAN (ИМЛИ РАН) przygotowuje akademickie wydanie dzieł L. Tołstoja w 100 tomach: Л. Н. Толстой, *Полное собрание сочинений в ста томах*, Москва 2000–... . Dotychczas ukazało się 9 tomów.

trowersyjna, niepoddająca się łatwym ocenom. Dość powiedzieć, że w celu wydania dzieł Tołstoja w 90 tomach Czertkow wielokrotnie kontaktował się z Leninem i Stalinem, znajdując wspólny język z władzą, która umożliwiała mu realizowanie tego projektu.

Trudno przy tym oprzeć się wrażeniu, że miejscami urokowi Czertkowa – „le beau Dima” – ulega sama Autorka, wpadając w nieco apologetyczny ton (np. na s. 22). Choć każda redakcja jest redukcją, książka, jak się wydaje, zyskałaby, gdyby sposób narracji był bardziej zwarty. Pozwoliłoby to również uniknąć powtórzeń (por. np. s. 92 i 188, 133 i 196, 167 i 273). Odnotowujemy te miejsca z recenzenckiego obowiązku, mając na uwadze potencjalny przekład książki na język rosyjski i / lub angielski.

Z pełnym przekonaniem możemy stwierdzić, że książka Roberty De Giorgi to ważna i wartościowa pozycja dla wszystkich czytelników, zainteresowanych nie tylko spuścizną Lwa Tołstoja i tołstojowców, lecz także historią ruchu pacyfistycznego w Rosji i rosyjską emigracją polityczną.

Joanna Piotrowska, Uniwersytet Warszawski

Matteo Piccin, Uniwersytet Warszawski